

határain nagy Athenae képele magának, s gyermeki kezével a város homokhalmai között Hellász hőseinek emlékeket emelt: az, ami e foglalatosságokat oly kedvesekké tevő, azon költői lélek vala, mely, miután a gyermek-emelte emlékek rég eltűntek, az ifjút nem hagyta megfélekedni a gyermek szent lelkesüléséről, s mely később is egész életének nemes irányát meghatározta.

A gyermek Kölcsey nem hasztalan gyönyörködött a régiek emlékein. Elméje nagyobb, kedélye mélyebb vala, mint hogy a klasszikusokban csak filológiai szépségeket keressen, és Tacitusnak fenséges gyűlölésében csak a stíl erejét, s a római reszpublika történeteiben csak Livius nevelt simaságát érezze. Ő sejté, hogy a történet több lehet pusztá természetlen tudománynál; sejté,

hogy nagy polgári erények nemcsak az Olümposz árnyéka alatt, nemcsak ott, hol az ióniai tenger mossa a köves partokat, vagy a héthalmú város falai között találnak helyet: hanem hogy Hellász s Róma lehet minden hely, ahol az emberek hazájokat szeretik, s értehalni tudnak. Sejté, érezte ezt a gyermek, s nem gondola többé árvának magát e világon. Szeretni kezdé hazáját, nem azon hideg, önös szeretettel, mely önjavához ragaszkodva kiváltságokban vagy címekben keresi azt, miért küzdenie kell; nem azon számító okossággal, mely vagyon vagy dicsőség után fáradozva, nemes tettekre buzdíthat, de nem nemesíti azt,

kinék keblét eltölté: de szeretni kezdé hazáját azon szent, véghe-tetlen szeretettel, mely nem számít, nem gondol magára, hanem áldozik, ha kell, vérét ontva egy pillanatban, ha kell, évekig ne-

héz járomban szolgálja hazáját; szeretni kezdé múltjában, szép, de oly szomorú emlékeivel; szeretni jövőjében, mely iránt szívét több remény s aggodalom tölté el, mint saját jövőjéért. [...]

Vajon a gyermek nyájas vonásaiban nem ismerünk-e a férfiúra, s életének nem legszebb dicsősége az, hogy aki oly tisztán lépett fel az életben, annyi munkatelt év leforgása alatt nem változott, csak nőtt?

Kit nem lelkesítenének olykor nemes érzemények? – Van egy időszak emberi életünkben, midőn minden szív a jóért lángolni, a nemes után vágyódni, a fenségesért áldozni tud. – Ki nem emlékezik, ha gyermekéveire visszatekint, hogy keblét olykor érzemények töltötték el, melyek a férfit nagyvá tehették volna, s melyeknek akkor a legdicsőbb cselekvésre csak erő hiányzott. – De sülyedünk! szomorúan sülyedünk! Nap foly nap után, év évet követ, s minden nap elveszi egyes örömeinket, s minden év elhossa szomorú tapasztalását; és többnyire a lelkes gyermek feltételeiből mi marad egyéb a férfi fájdalománál, mellyel önmaga visszatekintve látja, hogy sok változott, de semmi sem úgy, mint önmaga. Egyet megcsaltak barátai, s szíve hideg nyugalommal elzárkózik minden szerelemtől; más ismerni tanulta a világot, s miután látta, hogy vágyait nem teljesítheti, nem küzd többé; egyet szenvedélyei ragadnak el, mást elnyom tunyasága; egy öröme közé sülyed, más félénken lemond: de annyi ezerek közül hol van az, ki mint férfi a gyermek ígéreteit teljesíté, s visszatekintve gyermekéveire, ne volna kénytelen megvallani: hogy életének ezen édenében nemcsak boldogabb volt, hanem jobb is. – De Kölcsey nem változott, s ez legszebb dicsérete. – Mi a gyermek szívét erősebben dobogtatá, mi az ifjú képzetében fenségesen emelkedék, miről élete küszöbén álmodozott: azért lángolt, azért remélt, azért küzdött a férfi élete végpercéig, mint a nap, mely az égen áthaladva, messzebb és messzebb körökre terjeszti sugárait, de tisztán s ragyogva mindig; amely, ha bérceink mögött eltűnt, ugyanazon színekkel borítja egünket, melyekben egykor fölkel.

■ (1839)

Szerb Antal 99

KÖLCSEY

■ (részlet)

Kölcsey gyermekkorát különböző külső események tették szomorúvá, a legfontosabbak, amelyekről mi is tudunk. Első csapás volt apja halála, mégpedig olyan körülmények között, melyek bizonyára eltörölhetetlen benyomást tettek a gyermekre: egy örült asszonnyal való küzdelme rázta meg annyira belsejét, hogy rövid időre rá meghalt; és a gyermek életébe a gyermeki fájdalom kényszerű átélésén keresztül bevonult az irracionális, félelmes és sorsszerű hatalmak tudata, melynek nyomasztó súlya alól ezentúl nem menekülhetett.

Azután elveszítette fél szemét, és ezáltal testszerűen is elkülönöződött

a többi embertől; fél szemé mindegyre figyelmeztette őt is, környezetét is, hogy nem olyan, mint a többiek, s ezzel kezdetét vette magányossága.

Azután elveszítette édesanyját, akit olyannyira szeretett, hogy még 1832-ben is hozzá fordul vigasztalásért immáron túlvilági alakjához – teljesen elárvult, és a magányosság minden súlyával ránehezedett.

Mindezek és bizonyára sok minden más, amiről nem tudunk, okot és tartalmat adtak a gyermek Kölcsey szomorúságának. De nem szabad ezeket a külső eseményeket túlságosan sokra becsülni. Lehet, hogy Kölcsey gyermekora szomorú lett volna anélkül is, hogy ezek történtek volna vele. Ő azok közé tartozott, akik kiválasztottak a

szenvedésre, mert szenvedésképesebbek, mint más. Lelkük egészen ösztönösen a szenvedés felé fordul, mintegy kinyílik virágként a szenvedés számára, és a sors eleve meghajtott fejükre szívesebben ejti csapásait. Ha ezek a csapások nem érték volna, bizonyára mások jöttek volna helyettük, és ha nem jöttek volna, Kölcsey kisebb okokon szenvedett volna ugyanannyit. Az ember csak annyit szenved, amennyi szenvedésre képes, és annyit viszont okvetlenül szenved, szinte sorsától függetlenül. Kihív, magára kényszerít a sorsból annyi szenvedést, amennyinek befogadására és átélésére képes. Mert Kölcsey nagyobb szenvedésre volt képes, többet is szenvedett. Ennek a

nagy szenvedésképességnek maga is tudatában volt. „Nekem mindig csudálatos hajlandóságom volt áldozatok alá vetni a szívemet” – írja Szemerének, „azért-e, mert akkor, amikor lehetett volna, s úgy, amint lehetett volna, szerencsés lenni nem tudott? Azért-e, mert a temérdek sokat, miket a szív kíván, elérni lehetetlen volt, kevés pedig inkább nem kellett? Az ég tudja! Elég, hogy én akart s kerestem magam az élet legszebb szakaszán; ez engem a hipochondria sötétségéhez siettetett.” Valóban Kölcsey szenvedésképessége később a szenvedés megkínánásává fejlődött és ez hipochondriára tette, aki apró dolgokat nagy csapásnak nézett, hogy szenvedhessen a szenvedésért.

A hipochondria a gyermekben bizonyosan nem volt még meg, de a szenvedésben már akkor is otthonosabban érezte magát, semmint az örömben. Az örömet, a gyermeki játékos örömet alig ismerete – már akkor is magányserető volt, mint férfikorában. Sőt: gyermekkorában, amikor gondolatainak expanzív ereje, a magát-közlés vágya és a mindennapi élet társas szükségletei nem kényszerítették az emberek közé, és szabadon követhette belső törvényét, még sokkal magányosabb volt, mint később; olyannyira, hogy az ifjú Kölcsey Szemeréhez írt egyik levelében csodálkozva emlékezik meg, milyen teljes elhagyatottságban élt egykor mint gyermek, erdőben, mezőkön heverésze és nem beszélve senkivel – olyan teljes magányban, melyet később még az ő remetetermészete sem bírt volna elviselni.

*

Akinek központi élménye gyermekkorára esik, annak gyermekkorra nem lehetett az az idillikus, egyszerű és boldog állapot, amelynek a gyermekkor általában tartani szokták. Sőt ellenkezőleg: érzelmekben nagyon gazdag kor volt ez a költő számára, érzelmeinek szabad kiérzését ekkor még nem gátolta spekulatív önvizsgáló értelme és életének apró kötelekei, teljesen átengedhette magát a magányosságnak, a szomorúságnak és a szerelemnek. [...]

Későbbi vágyódása a gyermekkor után nem az idillikus gyermekkorra szól, hanem annak a kornak, amikor élete a legnagyobb intenzitású volt, mert érzelmeit nem törte meg semmiféle reflexió, amikor a „szív” szép zsarnokuralmát még nem alkotmányozta az „ész”.

A debreceni tanulóévek alatt azután kifejlődött Kölcseyben a gondolkodó, majd a gondolkodás öncélúvá válván, a racionalista.

Kölcseyben az irodalomtörténeti kutatás hosszú ideig csak a költőt és ezzel kapcsolatban az erősen érzelmi irányú embert látta, és csak újabb időben foglalkoznak behatóbban a kritikus és teoretikus Kölcseyvel; csak újabban kezd átmenni a köztudatba, hogy Kölcsey elsősorban is gondolkodó ember volt, minden gazdag érzelmi kultúrája mellett is éppen észember volta által különbözik el a legtöbb magyar költőtől. Ő az első magyar költő, aki mélyreható filozófiai tanulmányokkal foglalkozik (utána sincs sok). Ő csaknem az első, aki tudományos nívón álló kritikát ír; az első, aki költészetének elméleti alapvetésével, esztétikai

Oláh István: Kölcsey diákkori lakóháza, rézkarc, 1939 (Álmosd, Kölcsey Ferenc Emlékház, fotó: Orbán Domonkos)

problémákkal foglalkozik; univerzális szellemi érdeklődésébe belekapcsolódnak olyan tudományágak is, melyek a magyar szellem számára úgyszólván teljesen ismeretlenek voltak: történetfilozófia, vallásfilozófia, összehasonlító mondakutatás és folklór.

Míndez a tudományos foglatosság minden külső körülmény hozzájárulása nélkül (pl. polgári foglalkozás előírta stúdiumok, tudós társaságba való keveredés, intellektuális hiúság stb.), sőt éppen a külső körülmények ellenére, spontán, egészen belső, gondolkodásra, az Igazság keresésére hivatott lényéből fakadt. Ha ezt tekintetbe vesszük, nem tűnik ellentmondónak, hogy Kölcsey inkább volt gondolkodó, semmint költő.

Amit a Kölcseyvel olyannyira rokon német koraromantikusokról mond Wälzel, el lehet mondani Kölcseyről is: a költő válla mögött, mikor ír, mindig ott áll a gondolkodó. Alig van magyar költő, aki annyi teoretikus meggondoláson keresztül jutna el az alkotáshoz, mint Kölcsey. Sokszor az a benyomásunk, mintha csak esztétikai elveinek illusztrálásául írná verseit. [...] Soha magyar költő nála tudatosabban nem szemlélte költői fejlődését. Leveleiben az irodalomtörténetíró objektivitásával számol be stílusváltozásairól, pontosan megjelölve mindig költői intencióit. Vele született filológus hajlandóságánál fogva állandóan hatásokat keres és talál saját műveiben még olyankor is, amikor azokról szó sem lehet. „Legrégibb verseim Hölty és Salis manierjában írtak, kiket még akkor nem ismertem.” (Döbrenteyhez, 1813. november 15.)

Az álmosdi Kölcsey-kúria egyik szobájának részlete (Fotó: Orbán Domonkos)

Annak, hogy Kölcsey elsősorban gondolkodó természet volt, nem mond ellent az az általánosan ismert vallomás, melyet Kazinczy fölött tartott emlékbeszédében mondott: „De az én lelkem minden ideái összeolvadásban vannak egymással, s a szív húrjain rezegnek keresztül.” Ez nem azt jelenti, hogy eszméi voltaképpen érzelmek, és nem gondolatok – hanem azt, hogy az ő számára az eszme, a gondolat annyira lényéből fakadt, hogy pusztán gondolati mivolta már bizonyos érzelmi velejárákat, örömet, fájdalmat vált ki belőle, mint más emberből a konkrét életjelenségek. Azt jelenti, hogy ő neki az eszme a szó szoros értelmében „szívügye”. Az eszme nem valami izolált részt képezett lényében, hanem a legszorosabban összeforrt vele. Kölcsey számára eszméi életkérdést jelentenek, sorsa eszméi sorsával dől vagy emelkedett, azok közé tartozott, akik „elvéreznek egy gondolatot”.

Kölcsey gondolkodó volta bizonytal debreceni iskolás éve alatt fejlődött ki. A különködő hajlamú, társaságkerülő fiú itt találta meg igazi barátait a könyvekben, igazi játszótérét a gondolat birodalmában. Fennmaradt apró anekdoták ravasz könyvvásárlásokról megőrzik számunkra a gyermekifjú szenvedélyes szeretetét a könyvek iránt. Az újonnan felfedezett szellemiség felkelti az ifjú lapangó pátoaszát, érzi, a gondolat, a tudomány az ő ereje, ez az, amiben értékesebb a többinél, ami okot ad neki, hogy a többiektől, a lármásoktól elkülönüljön. Mert Kölcsey nagyon szeretett kitérni a tömegből, individualizmusa és feltétlen értékre való törekvése készítette rá. Nem lehet csodálni tehát, hogy az értelmet hovavább mindenek fölött valónak, legfőbb értéknek tartotta, hiszen mindenkinek az értékrendszerét befolyásolja, hogy miben érzi önmagát értéknek. Így lett Kölcsey racionalistává.

*

Új korszak kezdődik Kölcsey belső fejlődésében, amikor 1809-ben, iskolái bevégeztével Pestre jön. [...] Ez idő tájt történt, hogy a debreceni kollégium monoton sárga falai közül kilépve fölismerete, hogy van egy világ a könyveken és iskolás szabályokon túl. [...] Kétségkívül bizonyos fiatalos és ujjongó felszabadulás érzése fogta el, amikor Pestre ért. Ehhez járult, hogy a világot eddig csak könyvekből és fantáziából ismerte, és most megmutatkozott előtte egy fiatal város friss, jövőteljes növekedésében; barátokat talált, elismerést, életprogramot irodalmi ambícióinak megvalósításában – szóval életének roppant kitérülését.

Írószekrény az ármósi Kölcsey-kúriában
(Fotó: Orbán Domonkos)

Szoba az ármósi Kölcsey-kúriában
(Fotó: Orbán Domonkos)

Valószínűnek kell tartani, hogy ekkor érte meg korának legáltalánosabb, legtipikusabb élményét, melyet talán a racionalizmus csödjének nevezhetünk, és amely a *Faust* első monológjától kezdve megszámlálhatatlan irodalmi kifejezést talált: hogy a tudomány, az értelem nem lehet az ember végső célja, az eleven élet mérhetetlenül gazdagabb, mint az értelem birodalma; az értelem korlátozza az élet teljes kifejlődését.

A debreceni formáktól és nyűgöktől való felszabadulás diadalmas érzése tehette Kölcsey fogékonnyá az általános európai szellemi áramlat iránt, mely Rousseau-tól és Herdertől indult ki, és a racionalizmus északkeleti szemben az érzelmek, az eleven élet jogát hirdette. Ez a mozgalom a német irodalomban a Sturm und Drang alkotásaiban csapódott le. (Kölcsey feltétlen ismerte, ha mást nem, legalább a fiatal Goethe és a fiatal Schiller Sturm und Drang jellegű drámáit.)

A fiatal Kölcsey is felismeri az életértekek fontosságát, annál is inkább, mert nagyon jól tudta, mi az igazi értelem, az igazán intenzív belső élet: hiszen emlékezett gyermekkorára, gyermekkorának egész énjét átható fájdalmaira és magányos boldogságára az erdők mélyén. Gyermekkorából jól emlékezett az élet teljességének elárado érzésére, melyet semmiféle értelmi úton megközelíteni nem lehet, és nem lehet közölni azzal, aki nem ismeri. [...]

De amikor Kölcsey tudatára ébredt annak, hogy az érzelmek által milyen csodás gazdagságot hordoz magában, már nem volt gyermek, az áradó élet intenzitása már megcsökkent: időközben kifejlődött a gondolkodó, a boncolgató, könyvsápadt Kölcsey. Nagyon is érezte, hogy az érzésnek azt az erejét, melyet gyermekkorában átélt, most már soha többé nem fogja elérni, mert most már közbeemelkedett a gondolat fala, és minden fény megtörik azon keresztül. Ezért van, hogy az érzelmekről mindig bizonyos fájdalmas rezignációval beszél; mert tudja, hogy az érzelmi élet teljességét, az önfeledt elmerülést az érzelemben, a nagy feloldódást úgysem éri el. [...]

Kölcsey tehát olyan ember volt, aki teljes *értemi* belátásával, sajátosan fejlett tudatosságával *tudta*, hogy az érzelmek intenzitása adja meg életének igazi értékét; képes is volt erős érzelmekre, de általában kevesellette azt, amit érzett, sőt igen gyakran érzelemmentes lelki szárazságban szenvedett. Ebben a belső ellentmondásban látom Kölcsey szentimentalizmusának lelki gyökerét. [...]

Kölcsey gondosan őrizte, ápolta érzelmait, igyekezett felkelteni azokat magában, és ha megvoltak, minél nagyobb intenzitásra felfokozni; érzelmeiből szóval valóságos kultuszt űzött. Ezek alapján a Kölcsey-féle szentimentalizmust talán ilyen módon lehetne definiálni: a gondolkodó ember érzelmekultusza.

■ (1926)